ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 11

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1
Φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία στους John Atkinson Hobson, David George Ritchie και Leonard Trelawney Hobhouse 21

1. Η κρίση του φιλελευθερισμού και η θεωρία της δημοκρατίας στον Hobson 22
2. Η κριτική του Ritchie στον Herbert Spencer και η θεωρία του κοινωνικού κράτους 26
3. Ο φιλελεύθερος σοσιαλισμός και η θεωρία της δημοκρατίας στον Hobhouse 43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2
Η κοινωνική ευημερία και η ιστορική πρόοδος στην οργανική κοινωνιολογική θεωρία του John A. Hobson 49

1. Προεισαγωγικές παρατηρήσεις: Αναχρονισμοί στην πρόσληψη της οργανικής κοινωνικής θεωρίας 50
2. Η ετερόδοξη πολιτική οικονομία του Hobson και η κοινωνιολογική της πλαισίωση 58
3. Προπαρασκευή του οργανικισμού στα πρώιμα έργα 62
4. Ο «νέος ωφελιμισμός» του Hobson: Από την επιρροή του John Ruskin έως τη συγκρότηση της έννοιας της οργανικής ευημερίας 71
5. Επιστημολογικοί όροι του οργανικισμού: Η κριτική στα νεοκλασικά οικονομικά 89
6. Ο οργανικισμός εφαρμοζόμενος στην κριτική της φιλελεύθερης κοινωνιολογίας του Herbert Spencer: Ο κοινωνικός καθορισμός της αξίας ... 100

7. Κοινωνιολογία, ιστορία, πολιτική: Η γενική βούληση και η ιστορική πρόοδος 109

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1
J. A. Hobson, *The Evolution of Modern Capitalism* (*Η εξέλιξη του σύγχρονου καπιταλισμού*, 1894) 129

Κεφάλαιο XIV: Πολιτισμός και βιομηχανική εξέλιξη 130

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2
J. A. Hobson, *Work and Wealth* (*Μόχθος και πλούτος*, 1914) 167

Κεφάλαιο II. Οι ανθρώπινες καταβολές της βιομηχανίας 168

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3
J. A. Hobson, *Problems of a New World* (*Προβλήματα ενός νέου κόσμου*, 1921) 177

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ, Κεφάλαιο IV. Οι ρίζες του ιδεαλισμού 178

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4
J. A. Hobson, *The Crisis of Liberalism: New Issues of Democracy* (1909) (*Η κρίση του φιλελευθερισμού: Νέα ζητήματα δημοκρατίας*, 1909) 185

ΜΕΡΟΣ Ι. ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ 186
Κεφάλαιο Ι. Η κρίση του φιλελευθερισμού 186
Κεφάλαιο ΙΙ. Οι λόρδοι ή το δημοψήφισμα; 197
Κεφάλαιο IV. Η επαναδιατύπωση της δημοκρατίας 217

ΜΕΡΟΣ ΙΙ. ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ 230
Κεφάλαιο Ι. Το όραμα του φιλελευθερισμού 230
Κεφάλαιο ΙΙ. Η ισότητα στις ευκαιρίες 234
Κεφάλαιο ΙΙΙ. Ο κολεκτιβισμός στη βιομηχανία 248
Κεφάλαιο IV. Ο σοσιαλισμός στον φιλελευθερισμό 264
Κεφάλαιο V. Η ψυχολογία της δημόσιας επιχείρησης 268

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ. ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ 283
Κεφάλαιο ΙΙ. Οι ανώτεροι τακτικισμοί του συντηρητισμού 283
Κεφάλαιο ΙΙΙ. Η κοινωνική φιλοσοφία της φιλανθρωπικής οργάνωσης 296

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5
D. G. Ritchie, *The Principles of State Interference* (1891)
(*Οι αρχές της κρατικής παρέμβασης*) 319

ΜΕΡΟΣ Ι. Ο ΑΤΟΜΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ Κ. HERBERT SPENCER
ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ 321

ΜΕΡΟΣ ΙΙ. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ Κ. HERBERT SPENCER 347

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6
L. T. Hobhouse, *Democracy and Reaction* (1904)
(*Δημοκρατία και αντίδραση*) 363

Κεφάλαιο ΙΙ. Η αυτοκρατορική ιδέα 364
Κεφάλαιο VI. Οι ιδέες του φιλελευθερισμού 379

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη χωρίζεται σε δύο τμήματα: στο πρώτο τμήμα, στα δύο πρώτα κεφάλαια, οι συγγραφείς παρουσιάζουν τα έργα των τριών γνωστότερων εκπροσώπων του Νέου Φιλελευθερισμού: των John A. Hobson, David G. Ritchie, Leonard T. Hobhouse. Στο δεύτερο τμήμα υπάρχουν οι μεταφράσεις πρωτότυπων κειμένων από επιλεγμένα έργα τα οποία εστιάζουν στη σχέση φιλελευθερισμού, σοσιαλισμού και δημοκρατίας.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται να αποτυπωθούν κάποιες βασικές έννοιες, της ελευθερίας και της δημοκρατίας, στα αντίστοιχα έργα των τριών προαναφερθέντων βασικών εκπροσώπων του λεγόμενου Νέου Φιλελευθερισμού. Η ανάλυση αυτών των βασικών εννοιών, που αποτελούν το επίκεντρο της παρούσας μελέτης, συνδέεται οργανικά με τη μετάφραση πρωτότυπων κειμένων, προκειμένου ο ερευνητής να έλθει σε άμεση επαφή με την πρώτη ύλη του Νέου Φιλελευθερισμού και εν συνεχεία να είναι σε θέση να διαμορφώσει τη δική του επιστημονική άποψη. Με τον τρόπο αυτόν εισάγεται πρώτη φορά στην Ελλάδα ένα πλαίσιο διεύρυνσης του πεδίου της κλασικής κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας, πέραν των γενικών αναφορών στους «κλασικούς της κοινωνιολογίας», και της θεωρίας της δημοκρατίας, όπως αυτές συνδέονται με τη θεωρία της κοινωνικής μεταρρύθμισης στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού στη Μεγάλη Βρετανία, η οποία στην εποχή μας θα μεταφραζόταν σε θεωρία του κοινωνικού κράτους.

Σχετικά με το έργο του John A. Hobson, στην ελληνόγλωσση εκδοτική παραγωγή διαθέτουμε τη μετάφραση του έργου του *Ιμπεριαλισμός: Μία μελέτη*, καθώς και δύο μελέτες που ανήκουν στους δύο συγγραφείς (και μεταφραστές) της παρούσας μελέτης.[1] Συνεπώς, ο αναγνώστης παραπέμπεται στις δύο αντί-

1. Νίκος Κελεμένης, *Οικονομικές κρίσεις και επεκτατισμός: Η ύστερη κεφαλαιοκρατία κατά τη θεσμική σχολή και την όψιμη φιλελεύθερη πολιτική οικονομία*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 2017, το οποίο εξετάζει τη σχέση μεταξύ των έργων του J. A. Hobson και του T. Veblen κυρίως ως προς τη διάσταση της πολιτικής οικονομίας, με έμφαση στα αντίστοιχα έργα· Νίκος Κελεμένης, «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στη θεωρία

στοιχες μελέτες και στο έργο *Κλασική κοινωνική και πολιτική θεωρία* (κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Πεδίο), στο οποίο το έργο του Hobson εντάσσεται δίπλα στους υπόλοιπους θεωρητικούς, όπως οι Karl Marx, Max Weber, Herbert Spencer, Ferdinand Tönnies, Max Adler, Gustav Schmoller. Η συμπερίληψη του έργου του Hobson σε ένα σύγγραμμα κλασικής κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας υποδηλώνει τη σημασία που έχει το περιεχόμενο του έργου του και η εμβέλεια των αναλύσεών του. Στην παρούσα μελέτη επιλέχθηκε να μεταφραστεί ένα μεγάλο τμήμα του βασικού του έργου *The Crisis of Liberalism: New Issues of Democracy*, P.S. King & Son, Orchard House, Westminster, London, 1909, το οποίο ο αναγνώστης μπορεί να αντιπαραβάλει με την αντίστοιχη μετάφραση του *Ιμπεριαλισμού*.

Όσον αφορά το έργο του D. G. Ritchie, θεωρούμε ότι αποτελεί μια άκρως ενδιαφέρουσα περίπτωση σύνθεσης γερμανικού ιδεαλισμού, εξελικτικού ωφελιμισμού και κριτικής της κοινωνιολογίας του Herbert Spencer. Ο ερευνητής, με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να αντιπαραβάλλει το πρωτότυπο έργο του Spencer, μέρος του οποίου έχει μεταφραστεί στο βιβλίο των εκδόσεων Πεδίο *Κλασική κοινωνική και πολιτική θεωρία*, με μία σημαντική κριτική της σπενσεριανής κοινωνιολογίας, και ιδιαίτερα από έναν εκπρόσωπο του Νέου Φιλελευθερισμού, στο εσωτερικό της συζήτησης της κλασικής κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας των τελών του 19ου αιώνα. Για αυτόν τον λόγο, από το συνολικό έργο του Ritchie επιλέχθηκε να μεταφραστεί το τμήμα του βασικού κειμένου του από το *The Principles of State Interference. Four Essays on the Political Philosophy of Mr. Herbert Spencer, J. S. Mill and T. H. Green*, Swan Sonnenschein & Co., London, 1891, που αναφέρεται στην κριτική του στον Spencer.

Ο τρίτος εκπρόσωπος του Νέου Φιλελευθερισμού, ο Leonard T. Hobhouse, υπήρξε ο πρώτος καθηγητής στο πεδίο της κοινωνιολογίας στη Βρετανία και αποτελεί βασική αναφορά σε αντίστοιχα ξενόγλωσσα βιβλία. Στην παρούσα μελέτη επικεντρωνόμαστε στη μετάφραση δύο κεφαλαίων από το ριζοσπαστικότερο πολιτικό του κείμενο *Democracy and Reaction*, T. Fischer Unwin, London, 1904, στο οποίο εκθέτει με αρκετά συνοπτικό τρόπο τη θεωρία περί δημοκρατίας.

Φυσικά, η επιλογή των έργων των τριών εκπροσώπων του Νέου Φιλελευθερισμού που μεταφράζονται στην παρούσα έκδοση δεν αποτελεί το τέρμα

ιμπεριαλισμού του John A. Hobson», *Ουτοπία*, τεύχ. 112, 2015· Απόστολος Πανταζής, *Κλασική κοινωνική και πολιτική θεωρία*, Αθήνα, Πεδίο, 2020, κεφ. 7· Απόστολος Πανταζής, *Κλασική κοινωνική και πολιτική θεωρία του κοινωνικού κράτους*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 2020. Επίσης, έχει εκδοθεί η μετάφραση του έργου John A. Hobson. *Ιμπεριαλισμός: Μια μελέτη*, εισαγωγή-μετάφραση Θ. Νουτσόπουλος, Αθήνα, ΚΨΜ, 2013.

της έρευνάς μας, η οποία θα συνεχιστεί με την έκδοση και άλλων κειμένων και μελετών σε ένα πεδίο που ελπίζουμε ότι θα αποτελέσει έναυσμα επιστημονικής συζήτησης και αφετηρία γόνιμου διαλόγου σχετικά με τις βασικές έννοιες του φιλελευθερισμού –πέραν των απλουστευτικών ή ιδεολη̟πτικών προσεγγίσεών του–, του σοσιαλισμού –με τον εμπλουτισμό του φιλελεύθερου σοσιαλισμού ως ιδεολογικού ρεύματος στο εσωτερικό του–, και της δημοκρατίας, ιδιαίτερα όταν συναντά, όπως στους Hobson και Hobhouse, την πολιτική θεωρία και ιδεολογία του ιμπεριαλισμού.

Στο δεύτερο κεφάλαιο πρόθεση είναι να ανακατασκευαστεί με βάση έναν ορισμένο κύκλο έργων του Hobson, αυτόν που έχει καταχωρηθεί στη δευτερεύουσα βιβλιογραφία υπό το μερικώς ανακριβές προσωνύμιο των «οικονομικών της ευημερίας» (welfare economics) και εκτείνεται χρονικά έως και την πιο ώριμη φάση της συγγραφικής του δραστηριότητας, η προβληματική του περί συγκρότησης μιας κοινωνιολογικής θεωρίας διαρθρωμένης με άξονα την έννοια του κοινωνικού οργανισμού. Η διερεύνηση αυτή έρχεται να συμπληρώσει την προσφάτως αναδειχθείσα στην εγχώρια κοινωνικο-θεωρητική συζήτηση πρωτοποριακή συμβολή της πολιτικής οικονομίας του Hobson στη θεωρία του κοινωνικού κράτους και στη θεωρία των κεφαλαιοκρατικών κρίσεων και του ιμπεριαλισμού. Πρόκειται δε για μια εκ των ων ουκ άνευ συμπλήρωση της σχετικής έρευνας, ακόμη, θα λέγαμε, και στη διεθνή της διάσταση, η οποία συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση της σκέψης του Hobson ως σημαίνοντος κοινωνικού μελετητή και δημοσιολόγου του Νέου Φιλελευθερισμού, αναφορικά τόσο με το κατά περίπτωση βάθος όσο και το κοινωνικο-επιστημονικό εύρος των αναλύσεών του.

Η εμβρίθεια της προαναφερθείσας ομάδας κειμένων αποτυπώνεται στις εκτεταμένες επιστημολογικές και μεθοδολογικές παραθέσεις τους, οι οποίες, αν και δεν αναπτύσσονται μέχρι του σημείου της κατασκευής εννοιολογικών κατηγοριών –όπως μπορεί κάποιος να ισχυριστεί για τον κατεξοχήν ακαδημαϊκό κοινωνιολόγο του Νέου Φιλελευθερισμού, τον Hobhouse–, θέτουν μια σειρά από κρίσιμα μεθοδολογικά ζητήματα με διαχρονικό χαρακτήρα. Το κέντρο σύγκλισης αυτών των ζητημάτων είναι η αντιδιαστολή των διάφορων μηχανιστικών ερμηνειών του κοινωνικού αντικειμένου με τον οργανικό τύπο κοινωνικής θεωρίας, στον οποίο, όπως τον συγκροτεί ο Hobson, διαπιστώνεται ότι συναρθρώνονται τα εξής αναλυτικά επίπεδα: σε επίπεδο μεθόδου, η αντίκρουση των οποιωνδήποτε μονόπλευρων αφαιρέσεων ως ελεγχόμενων ότι διασπούν την ενότητα του κοινωνικού αντικειμένου· στο εννοιολογικό επίπεδο, ο ορισμός της κοινωνίας ως οργανισμού με αναφορά στις μη αναγώγιμες στα άτομα σχέσεις και θεσμικές μορφές της κοινωνικής συνεργασίας· και στο επίπεδο της πολιτικής πράξης, το αίτημα της πρακτικής αποκατά-

στασης της ανώτερης οργανικότητας της ανθρώπινης κοινωνίας διαμέσου μιας ριζοσπαστικής μεταρρύθμισης της σύγχρονης κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης. Όσον αφορά το κοινωνικο-επιστημονικό εύρος των αναλύσεων του Hobson, με αυτό εννοείται, με σύγχρονα δεδομένα, ο διεπιστημονικός χαρακτήρας τους, έτσι ώστε, προς τον σκοπό ακριβώς της ολόπλευρης σύλληψης της κοινωνίας, να επεκτείνονται σε όλους σχεδόν τους κλάδους των κοινωνικών επιστημών, οι οποίοι στον όψιμο 20ό αιώνα πρόκειται να ανεξαρτητοποιηθούν ο ένας από τον άλλο υπό τις καθιερωθείσες προδιαγραφές ενός αυστηρού κοινωνικο-επιστημονικού καταμερισμού εργασίας, πράγμα, άλλωστε, κατά του οποίου προειδοποιεί εξαρχής η επιστημολογική θεώρηση του Hobson. Έτσι, η απόπειρα από μέρους του να συγκροτηθεί μια οργανικού τύπου κοινωνιολογική θεωρία ακολουθεί το πρότυπο της ενσωμάτωσης θεωρητικών και εννοιολογικών προκειμένων από συγγενικούς κλάδους των κοινωνικών επιστημών.

Το πρότυπο αυτό έχει ήδη τεθεί για την περίοδο αναφοράς από τη «συνθετική» κοινωνική θεωρία του Herbert Spencer, η οποία συνάμα πρωτοεισάγει στον χώρο της αγγλικής κοινωνικής διανόησης την έννοια του κοινωνικού οργανισμού έτσι όπως παραλαμβάνεται από τον Hobson, έχοντας δηλαδή αποβάλει κατ' αρχήν τις πολιτικο-φιλοσοφικές συνδηλώσεις μιας προνεωτερικού τύπου, αντιδημοκρατικής κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης. Τούτο καταδεικνύεται, μεταξύ άλλων, όπως θα έχει την ευκαιρία να διαπιστώσει ο αναγνώστης, και από τη συνύφανση της οργανικής θεώρησης της κοινωνίας με τα σχήματα του κοινωνικού εξελικτισμού, τα οποία ανατρέχουν τόσο στον «κοινωνικό δαρβινισμό» όσο και στην αντίληψη μιας φιλοσοφίας της ιστορίας. Για τον λόγο αυτόν, έχει επιλεγεί ως προεισαγωγική αποσαφήνιση των θεωρητικών συγκειμένων εντός των οποίων αναπτύσσει την οργανική προβληματική του ο Hobson να θιγούν αδρά αφενός η θεώρηση του Spencer περί κοινωνικού οργανισμού και αφετέρου οι διιστάμενες προσλήψεις και εκτιμήσεις της δαρβίνειας επιρροής στην κοινωνική θεωρία, αυτή του «νεοϊδεαλιστή» πολιτικού φιλοσόφου Bernard Bosanquet, τη συντηρητική πολιτική θεωρία του οποίου θα αντιπαλέψει διαχρονικά ο Hobson, και αυτή του αναρχικού Pyotr Kropotkin, με τον οποίο ο Hobson, ακριβώς διά της κοινής οδού του κοινωνικού εξελικτισμού, θα αναπτύξει εκλεκτικές εννοιολογικές συγγένειες.[2]

2. Βλ. Απόστολος Πανταζής, *Κλασική κοινωνική και πολιτική θεωρία*, Αθήνα, Πεδίο, 2020, κεφ. 6 «Κοινωνική και πολιτική θεωρία στο πρώιμο έργο του Herbert Spencer». Επίσης βλ. Bosanquet B., *The philosophical theory of the state*, 2η έκδοση, Kitchener, Batoche Books, 2001 [1909] και Kropotkin P., *Αλληλοβοήθεια: ένας παράγοντας της εξέλιξης*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2009 [1902]. Πρβλ. Marcuse H., *Λόγος και*

Ακολούθως, στις επόμενες παραγράφους του δεύτερου κεφαλαίου συζητούνται οι κύριες θεματικές ενότητες που συνθέτουν την οργανική προβληματική του Hobson τόσο ως προς τα περιεχόμενά της όσο και αναφορικά με τη χρονολογική της ανάπτυξη σύμφωνα με τη σχετική εργογραφία του. Οι επιμέρους αυτές θεματικές ενότητες είναι οι εξής:

α) ο αναστοχασμός από τον Hobson, κατά τον αναδρομικό τρόπο της αυτοβιογραφίας του, της σχέσης της «αιρετικής» πολιτικής οικονομίας του με μια γενική θεωρία της κοινωνίας και της εξέλιξής της, όπου διασταυρώνονται η οικονομική, η πολιτική και η ηθική της διάσταση·

β) η εμφάνιση της οργανικής θεώρησης και μεθόδου στην πρώτη του μονογραφία, όπου καθιερώνεται ο εντοπισμός του φαινομένου της υποκατανάλωσης ως μακροοικονομικής αιτίας των κεφαλαιοκρατικών κρίσεων· επίσης, η πρόσδοση, ήδη από άλλα πρώιμα κείμενα, σοσιαλιστικού προσήμου στην οργανική μέθοδο, από την άποψη ότι αφορά την ενιαία σύλληψη και τη δυνατότητα πρακτικής επίλυσης του επονομαζόμενου, τότε, Κοινωνικού Ζητήματος (Social Question), δηλαδή του συνόλου των παρατηρήσιμων κοινωνικών παθογενειών που σχετίζονται με την εδραίωση, τη διευρυμένη κεφαλαιακή συσσώρευση και τις συστημικές κρίσεις της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας·

γ) ορισμένα από τα βασικά στοιχεία που αντλεί η οργανική προβληματική του Hobson από τη νεότερη ρομαντική θεωρητική παράδοση, καθώς λαμβάνεται η απόφαση –πράγμα που δεν έχει ομόλογό του στους Ritchie και Hobhouse– να εμπλακεί σε μια εκτεταμένη θεωρητική συνομιλία με τη ρομαντική κριτική του John Ruskin στην κλασική πολιτική οικονομία και στη βιομηχανική κοινωνία·[3] εν συνεχεία, η επεξεργασία αυτών των στοιχείων προκειμένου να προβεί σε μια, όπως την αντιλαμβάνεται ο ίδιος, εκ βάθρων ανακαίνιση της θεωρίας του ωφελιμισμού, ζητούμενο της οποίας είναι να προκύψει μια αξιολογικά δεσμευτική αρχή κοινωνικής ευημερίας ως συνεκτική της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας και ως θεμελιωτική για τη μεταρρυθμιστική πολιτική του κοινωνικού κράτους·

δ) οι συγκεκριμένες επικρίσεις του Hobson, υπό την προοπτική μιας τέτοιας αξιολογικά δεσμευμένης κοινωνιολογικής θεωρίας, εναντίον του θεω-

επανάσταση. Τόμος Β΄, Αθήνα, Αρσενίδης, 1980, σσ. 167-177 (§1 «Αγγλικός νεο-ιδεαλισμός»).

3. Hobson J. A., *John Ruskin: social reformer*, Boston, Dana Estes & Co., 1898. Τα κυρίως ρασκιανά έργα αναφοράς για τον Hobson είναι τα *Unto this Last* (1860) και *Munera Pulveris* (1862-63), βλ. Cook E. T. & Wedderburn A. (επιμ.), *The complete works of John Ruskin: Volume XVII*, London, George Allen, 1905.

ρητικού προγράμματος των νεοκλασικών οικονομικών, όπως αυτό έχει εκφραστεί σε βασικές επιστημολογικές, μεθοδολογικές και εξηγητικές θέσεις των Alfred Marshall και John Neville Keynes: μεθοδολογικός ατομισμός, ποσοτική τυποποίηση, φορμαλιστική θεωρία αναγκών, διάκριση περιγραφής και αξιολόγησης·

ε) αντιστοίχως, τα ειδικότερα σημεία της κριτικής του στην κοινωνιολογία του Spencer, και ιδίως στις πτυχές της στις οποίες έχει αυτός βασίσει το αντιπαρεμβατικό και αντιμεταρρυθμιστικό πολιτικό του επιχείρημα, με έμφαση στον τρόπο ανασκευής τους, έτσι ώστε να θεμελιωθεί η συνεργατική αρχή και ο προκύπτων εξ αυτής κοινωνικός καθορισμός της αξίας, ο οποίος παρέχει το κοινωνικο-θεωρητικό έρεισμα στον σοσιαλιστικό προσανατολισμό της κοινωνικής μεταρρύθμισης του Hobson·

στ) τέλος, η εννοιολογική ανάπτυξη που ακολουθεί η οργανική προβληματική του Hobson για να θεματοποιήσει την έννοια της «γενικής βούλησης», πράγμα που λαμβάνει χώρα μέσα από τη διασύνδεση της κοινωνιολογικής θεωρίας με την κοινωνική ψυχολογία, καθώς επίσης και η θεωρητική αξίωση για μια δυναμική θεώρηση της κοινωνικής ευημερίας, εκτός των άλλων και για να μην εκτραπεί η οργανική θεωρία στον συντηρητισμό.

Με το τελευταίο σημείο έρχεται στο προσκήνιο της συζήτησης το ζήτημα της ιστορικότητας και της εξελικτικής φύσης της κοινωνίας και, συνδυαστικά, της σχέσης της κοινωνικής θεωρίας με την ιστορική επιστήμη και με την πολιτική πράξη. Κατάληξη της όλης πραγμάτευσης είναι η θεμελίωση της έννοιας της κοινωνικής προόδου. Προς τον σκοπό αυτόν, έχει υποδειχθεί η αναγκαία διαμεσολάβηση της αξιολογίας από την κοινωνιολογική φαντασία, έχει τεθεί υπό κριτική η νοούμενη ως χυδαία οικονομική ερμηνεία της ιστορίας και έχουν συνδυαστεί τα ερμηνευτικά πρότυπα του κοινωνικού εξελικτισμού και της φιλοσοφίας της ιστορίας, με τέτοιους γενικά όρους ώστε ο Hobson να θεωρηθεί ότι επιτυγχάνει τη θεωρητική και δυνάμει πρακτική συμφιλίωση των αξιακών περιεχομένων του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού.

Όσον αφορά εκείνες τις μεταφράσεις ενδεικτικών κειμένων του Hobson που έχουν περιληφθεί στην παρούσα έκδοση για να πλαισιώσουν την ανωτέρω ανάλυση, έχει επιλεγεί να μην επικεντρωθούν κατά κύριο λόγο στην οιονεί τριλογία των έργων του στα οποία αναπτύσσει την οργανική κοινωνιολογική του θεώρηση, μολονότι, όπως ελέχθη, η νεότερη έρευνα τα εντάσσει τυπικώς στα οικονομικά της ευημερίας: ήτοι, τα έργα *The Social Problem: Life and Work* (1902), *Work and Wealth: A Human Evaluation* (1914) και *Wealth and Life: A Study in Values* (1929). Για τον λόγο ότι στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου απαντούν κομβικά χωρία που προέρχονται από την τριλογία αυτή και τα λοιπά κείμενα που τη συμπληρώνουν, παρουσιάζεται εδώ μεταφρα-

σμένο μόνο ένα μικρό σε έκταση αλλά θεωρητικά σημαντικό κεφάλαιο από το δεύτερο έργο, με τίτλο «Οι ανθρώπινες καταβολές της βιομηχανίας», στο οποίο καταδεικνύεται σαφώς ότι η οργανική προβληματική του Hosbon είναι προϊδεασμένη, εκτός των άλλων, και από τη συγκαιρινή του ανθρωπολογική θεωρία. Την προϊδέασή της και από το φιλοσοφικό ρεύμα του επονομαζόμενου βρετανικού ιδεαλισμού, παρά την κατ' αρχήν εναντίωση του Hobson στις συντηρητικές και αντιμεταρρυθμιστικές πολιτικές εκφάνσεις του, αναδεικνύει το επίσης σύντομο κεφάλαιο «Οι ρίζες του ιδεαλισμού» από το έργο *Problems of a New World* (1921) – μία από τις σπουδαιότερες, κατά τη γνώμη μας, πολιτικές πραγματείες της πιο ώριμης περιόδου του.

Η παρουσίαση, πάντως, πρωτότυπων κειμένων σε σχέση με την οργανική προβληματική έχει εστιαστεί στη μετάφραση του ακροτελεύτιου κεφαλαίου του έργου *The Evolution of Modern Capitalism: A Study of Machine Production* (1η έκδοση, 1894). Τούτο διότι ο Hobson εκθέτει σε αυτό τη θεώρησή του περί κοινωνικής εξέλιξης παρέχοντας ένα χαρακτηριστικό δείγμα γραφής του τρόπου με τον οποίο υπάγει τη μακραίωνη ιστορία των διάφορων κοινωνικών μεταβολών σε μια προοδευτική φιλοσοφία της ιστορίας. Επιπροσθέτως, το εν λόγω κεφάλαιο φέρει ένα ιδιαίτερο πολιτικό βάρος. Προοικονομώντας τη μετέπειτα αξιοποίηση από μέρους του της χομπσονιανής θεωρίας του ιμπεριαλισμού,[4] ο Lenin αφιερώνει βιβλιοκρισία στο συγκεκριμένο έργο. Εκεί, παρά την ασκούμενη κριτική στη θεωρία πολιτικής οικονομίας του Hobson ως εγκλωβισμένη σε αντιφάσεις κληρονομημένες από την κλασική πολιτική οικονομία, το τελευταίο κεφάλαιο τυγχάνει θετικού σχολιασμού, μιας και κρίνεται πως ο Hobson επιχειρηματολογεί με τρόπο πειστικό σχετικά με την κοινωνική σκοπιμότητα και δυνατότητα «κοινωνικοποίησης της βιομηχανίας». Συμπληρώνοντας δε την κρίση του αυτή με άλλα θετικά σχόλια (που αναφέρονται στις περιγραφές του βιβλίου για την κατάσταση των εργαζόμενων γυναικών και τα προβλήματα από τη μεγέθυνση των βιομηχανικών πόλεων), ο Lenin αναγνωρίζει την κριτική στάση του Hobson απέναντι στην κεφαλαιοκρατία και στη διατύπωση ενός αιτήματος μετασχηματισμού της σε μια «ανώτερη μορφή κοινωνικής οικονομίας». Συμπεραίνει έτσι πως η περίπτωσή του είναι αντιπροσωπευτική του γεγονότος ότι γενικότερα η τότε προοδευτική αγγλική κοινωνική διανόηση πλησιάζει «άθελα στον μαρξισμό».[5]

4. Βλ. Lenin V., *Ο ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού: εκλαϊκευτική μελέτη*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2009, και Lenin V., *Άπαντα,* 28ος τόμος, *Τετράδια για τον ιμπεριαλισμό*, σσ. 381-414 («τετράδιο κ΄»).

5. Lenin V., *Άπαντα,* 4ος τόμος, 5η έκδοση, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1986, σσ. 155-158.